

Туркологични изследвания 2022

**Шумен
2022**

Сборникът се издава със средства по научноизследователски проект „30 години туркологични изследвания в Шуменския университет: традиции и съвременност“ на Катедрата по турски език и литература към Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Главен редактор

проф. д-р Мийрям Салим

Редакционна колегия

доц. д-р Неврие Чуфадар

доц. д-р Нериман Хасан

доц. д-р Менент Шукриева

доц. д-р Ертугрул Каракуш

д-р Айфер Айтач

д-р Мемиш Мердан

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Шумен, 2022

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISSN 1314-989X

СЪДЪРЖАНИЕ

ТУРКОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 2022	стр.
<p>Ayfer Aytaç. Kutadgu Bilig’de Geçen Bir Gök Bilimi Terimi: Sita/Sata Ayfer Aytach. <i>An astronomy term mentioned in Kutadgu Bilig: Sita/Sata</i></p>	5
<p>Sunay Mestanov. Dede Korkut Destanlarında Sonsuz İyilik İmgesi Olarak Tanrı ve Din Sunay Mestanov. <i>God and Religion as an image of eternal goodness in image of eternal goodness in Dede Gorgud Epic</i></p>	15
<p>Nevriye Çufadar. İletişimin İş Hayatında Önemi Nevriye Chufadar. <i>Communication significance in business</i></p>	37
<p>Menent Şukrieva, Bülent Kırçalı. Şumen (Şumnu) İlçesinde Türkçe Yer Adları Menent Shukrieva, Byulent Kardzhala. <i>The Turkish place names in Shumen (Şumnu) district</i></p>	71
<p>Vejdi Hasan. Yaşar Kemal’in Romanlarında Doğu Anadolu İnsanının Yaşamı Vejdi Hasan. <i>The life of the people of Eastern Anatolia in Yashar Kemal's novels</i></p>	93
<p>Ембие Кязимова. Мотивът за вкаменяването в някои легенди от България Embie Kyazimova. <i>The Petrification Phenomenon in Some Legends from Bulgaria</i></p>	119
<p>Мийрям Салим. За един ферман на султан Абдулмеджид Miuryam Salim. <i>About the firman of Sultan Abdulmedjid</i></p>	131

<p>Теодора Мишева. Етносите в град Шумен през XV-XVIII век <i>Teodora Misheva. The ethnos in the city of Shumen in the XV-XVIII centuries</i></p>	148
<p>Алджан Мустафа. Карантина и болести в каза Ески Джума (Търговище) в средата на XIX век <i>Aldzhan Mustafa. Quarantine and diseases in said Eski Dzhuma in the middle of the 19th century</i></p>	160
<p>Мемиш Мердан. Турция в условията на прегрупиране на силите през 1938 и началото на 1939 година <i>Memish Merdan. Turkey in the conditions of the realignment of forces 1938 and in the beginning of 1939</i></p>	177

КАРАНТИНА И БОЛЕСТИ В КАЗА ЕСКИ ДЖУМА В СРЕДАТА НА XIX ВЕК

Алджан МУСТАФА

*Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
alcan_djafer@abv.bg*

QUARANTINE AND DISEASES IN ESKI DJUMA IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

Aldzhan Mustafa

Konstantin Preslavsky University of Shumen

Abstract: The Targovishte town has a rich and long history. In the beginning it's found as a village in the big Shumen kaza in the first half of XVI century with the name Eski Djuma, The Djuma marketplace, or just Djuma. In a short time it turns to independent kaza with its own villages. The borders of the kaza are changing in the centuries. In the XIX century it has 33 villages. Its location is on a crossroad of, and this helps the growth of the trade in the region. The annually made, world wide known fair helps for the development of the different handicrafts. Gradually the town turns into a center of the trade in the Danube vilayet.

The purpose of this research is to follow the quarantine center and the diseases in the town of Eski Djuma. The information is based on Ottoman archive documents, researches, and publications of different historians.

Key words: Otoman Empire, Targovishte, Eski Djuma, quarantine, diseases.

Търговище (до 1934 г. Ески Джумая) е областен град в Североизточна България, административен и стопански център на едноименната община Търговище и област Търговище. Градът е разположен в Дунавската равнина, на

около 170 м надморска височина, на север от Преславската планина. Намира се на 339 км североизточно от София, на 41 км западно от Шумен, на 25 км северозападно от Велики Преслав и на 100 км североизточно от Велико Търново. Близостта на града до изходните пунктове на страната Варна (110 км) и Русе (100 км), също така и до големи икономически центрове като Шумен, Търново и Русе, го превръща в естествено стратегическо кръстовище. В миналото географското положение на града играе в различна степен положителна роля и за икономическото му развитие. Разположен между две физикогеографски области – Стара планина и Дунавската равнина – той служи като средище на взаимната размяна на стоки между населението от тези области. Това кръстопътно положение спомага градът да се оформи като оживен пазар.

Често неплодородните години и придружаващият ги глад е време, в което се разпространяват тежки епидемични болести. В борбата си срещу тях селяните използват богат арсенал от средства, с които се опитват да запазят или излекуват душата и тялото на страдащите, да облекчат болката на умирация (Parveva 2011: 71). През цялото съществуване на човечеството чумните епидемии периодично съпътстват жителите на нашата планета. Някои много смъртоносни, други по-малко. Подобна епидемия с опустошителна сила преживяваме и в наши дни. Хората през вековете винаги успяват да намерят начин за избавление и от най-смъртоносните заразни болести. Но големият бич си остава чумата. Налични са данни, че през XVI век тя разпръсква и унищожава цели села в много

региони (Yılmaz 2021: 194). Запазените легенди и до днес потвърждават опустошителните размери на заразата и в Ески Джумайския район¹. Въпреки всичко, често хората са пренебрегвали мерките, дори се стига до там отделни лица да пропагандират против тях (Bakardjieva 2013: 195).

Чумата,² едрата шарка, тифът, туберкулозата, холерата и др. заболявания се появяват и през XIX век. Естествено те погубват цели населени места и фамилии. Разпространението им не пропуска и територията на Османската империя. Властта през този период създава първите кризисни щабове. Назначават се здравни инспектори, които обикалят градовете и следят за спазване на наложените мерки.

Многото реформи и нововъведения в здравеопазването отново съвпадат с времето на султан Махмуд II. Така например внасянето на ваксини от чужбина за справяне с едрата шарка и обучаване на лекари се случват през неговото управление. Честите прояви на заразни болести в империята извеждат на преден план създаването на карантинни щабове. Въвеждането на карантини, за предотвратяване на епидемиите в империята, е една от най - важните реформи от Махмудовото време. Създаването на Меджлис-и Умур-ъ Съххийе (карантинен съвет) през 1839 г. с помощта на поканените чуждестранни

¹ Джафер, А., Петкова, Й. Карталлъ и карталиите. (Под печат)

² За чумната епидемия на Балканите в края на XVII – началото на XVIII век вж: Надя Манолова-Николова, Милена Петкова-Енчева В: Културна и медицинска антропология. Сб. В чест на проф. Минчо Георгиев. София, Издателство БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015, с. 166 – 171.

специалисти с опит в борбата с епидемии и напредък в медицината, също се преписват на Махмуд II (Turan 2019: 4; Saryıldız 1994: 329-376; Bakardjieva 2013: 197). Друга важна стъпка е изграждането на цялостна карантинна система в Османската империя в края на 30-те и началото на 40-те години на XIX в., важен елемент от която представлява изискването по време на епидемия пътуващите да притежават документ, в който да е отбелязано здравното състояние на района, откъдето са тръгнали. Ако пътуващите нямат такъв документ, те не би трябвало да се пропускат да пътешестват по нататък (Mutchinov 2021: 147). Следвайки инструкциите на централната власт, ръководената от Мидхат паша администрация на Дунавския вилает предприема мерки за затягане на контрола над придвижванията на населението в провинцията като едно от основните средства за ограничаване на разпространението на холерната епидемия. При появата на болестта в съседните страни и региони се поставят карантинни служби във входните пунктове на вилаета, особено в дунавските и черноморските пристанища, както и в граничните пунктове към Сърбия. Властите предприемат наказателни мерки спрямо лицата, които се опитват да избягат от спазването на карантина и по този начин застрашават здравето на хората в чистите от болестта места (Пак там, с. 151-152). От друга страна държавата се опасява от появата на недоволство сред народа. Осъзнава за предстоящите трудности и загуби в търговията с въвеждане на мерките. Въпреки всичко за доброто в дългосрочен план решава да въведе карантината.

Улемата подкрепя предпазните мерки, след като тълкува различните хадиси и фетви в шерията, обявява, че в тях се позволява предприеме на мерки за предпазване от заразата и карантината не е в разрез с ислямския закон. Месечните разходи за кадрите на Карантинния меджлис възлизат на 40 900 гроша. Карантинните разпоредби изискват построяването на отделни болнично отделение за всеки етнос. На евреите им се позволява да си изградят собствена болница. Лечебното им заведение е построено до еврейските гробища в Хасково (Sarııldız 1994: 329-376).

Паралелно с изграждането на карантинния център в Истанбул такива се основават и в провинциите на империята. На места където е известена появата на болестта се изграждат специални пунктове. Заминаващите за столицата се подлагат на 15-дневна задължителна изолация. В Бурса, Трабзон, Сироз, Селяник (Солун) и Мидилли се изпращат здравни инспектори от главния център за налагане и спазване на мерките. Замърсяващите въздуха и околната среда работилници, като кожарските ателиета, кланиците, маслобойните и пр. се изнасят извън пределите на градовете. Освен противоепидемичните мерки за хората, се създават и специални места за прочистване на дрехи и продукти. Те представляват закрито и заградено с решетка пространство, наречено „растел“, където няколко дни се складираат вещи, зърно, дрехи и др. Животните, съобразно карантинните препоръки, след измиване и почистване с вода, се вкарват под по-строга изолация. Здравните инспектори, назначени за имунизацията на едрата шарка в Истанбул и провинцията, са били задължени да ваксинират

населението бесплатно, както и да обучат бръснарите на поставяне на лекарството против заразата (Sarıyıldız 1994: 329-376).

От значение е също погребването на умрелите от заразната болест. Починалите се погребват в гробища извън населените места, а дълбочината на гробните ями се увеличава³. Те вече трябва да бъдат изкопани с дълбочина един човешки ръст.

При прилагането на всички тези карантинни мерки се изпитват сериозни затруднения при финансирането. Обезпечаването на разходите е непосилно, поради което, за построяване на някои центрове на места се прибегва до събиране на средства от богатите семейства (Sarıyıldız 1994: 329-376).

По границата между Османската и Австрийската империи карантинните мерки се предприемат в три етапа.

- Първи етап: всеки идващ от Изток, дори и без признаци на зараза, е под строго наблюдение, не му е разрешен никакъв контакт с други хора. Единствено лицата, които притежават документ от османските здравни служби, удостоверяващ, че идват от незаразени места, се спасяват от карантина, но за по-сигурно памучните и вълнените им дрехи и вещи се изпират.

- Втори етап: за лицата идващи от различните далечни еялети на Османската империя с известни огнища

³ За погребалните практики виж: Мустафа, А. Погребалният ритуал при алевиите в Герлово. Сб. Есенни четения Сборяново, 2013. От находката до витрината. Т. 10, Издателство „Фабер“, 2014, стр. 168-174.

на болестта, освен хората и техните вещи, особено податливите за разпространението на заразата вълнени и памучни дрехи се подлагат на пълна дезинфекция. Обеззаразяването е чрез проветряване, опушване и в краен случай изгаряне. Вързопите и чувалите се отварят и проверяват с голи ръце от служителите, след което проверяващото лице се поставя под наблюдение и ако се появят симптоми на зараза, всички вещи се изгарят. При подобни ситуации търговците понасят големи загуби. В случаите, когато няма признаци на вирус, се издава документ, че стоката на търговеца е здрава. Зърното се пресява през решетки, пресипва с дървен прибор в чувал или бъчва. Чувалите на кафето се подменят с нови. Методът за обезпаразитяване на дървените и медните предмети, както и други принадлежности от руда, е чрез потапяне във вода за 48 часа. През този период от време пътниците, техните съмнителни вещи и стоки се оставят под карантина за десет дни.

- Трети етап: прилагане на мерки при появата на заразата в близките еялети на империята. Много строги мерки се предприемат против лицата със съмнения за зараза, дори не са поставят под карантина. Тези, които са здрави им се позволява да преминат границата, като се съблекат и оставят дрехите. Същите лица се поставят под карантина за 20 дни за проява на белези и 42 дни в изчакване. Избягалите от ограниченията на наложените мерки при тяхното залавяне се наказват жестоко. По време на близки на границата територии с пандемии превоза на стоки спира изцяло. Писмата от заразените места се подлагат на дезинфекция чрез оцетна пара и опушване. За

дезинфекцията са необходими силитриева тор и витриол. Жилищните етажи на къщите се обеззаразяват със соли, а безлюдните с опушване със соли и оборски тор. Животните се държат продължително време под наблюдение. При ситуация на шап на добитъка от която и да е провинция на Османската империя, животните се оставят под карантина от 1 до 3 седмици (Kolling 1982: 423-425; Saryıldız 1994: 329-376).

През 30-те години на XIX в. чумни епидемии върлуват в близки до Ески Джума общини, като Търново и Габрово (Цонева 2020). Предвид кръстопътното разположение и потока на търговци, особено по време на ежегодния панаир, вероятността каза Джума да не е засегната от заразите е много малка. Административните мерки показват, че областта е подготвена за борба с болестите. В Ески Джума се създава карантинна канцелария и отдел за изпълнение на мерките, които следят за изпълнение на наложените разпоредби на централната власт през годините на пандемията⁴. В седалището на казата има трима назначени служители: Ешреф ага с месечна заплата 180 гроша; кятиб (писар) хатиб Ахмед със 70 гроша и гардиян (охрана) Хюсеин с 50 гроша. Общо за всички 300 гроша⁵. Предполага се, че от съответните служители се е изисквало да следят за спазването на мерките в околията по време на ежегодния панаир, а през останалото време.

⁴ Изразявам благодарност на доц. д-р Николай Тодоров, директор на РИМ – Силистра за помощта при разчитането на архивните документи

⁵ BOA. ML_MSF_d_04815_00004, стр. 5; BOA. ML_MSF_d_05122_00004, стр. 5; BOA. ML_MSF_d_05264_00004, стр. 5

Населението освен борбата с епидемиите, води борба и с други болести, които се срещат в османотурски документи от средата на XIX век. Хората търсят всевъзможни методи за справяне с тях. В писмен източник, който е датиран от периода XIII - XV век, показва, че прилаганите лечебни методи в Ески Джума, чрез комбинация от различни билки, животински продукти, сол и др., са с много дълга традиция. Писменото свидетелство дава напътствия за близо 30 вида болести от различно естество - болки, наранявания, схващания, зъбобол, проблеми при раждане, сърцебиене, кашлица, очно перде, натравяне и др. Различните здравословни проблеми се лекуват с разнообразни лечебни рецепти. За някои се споменава лечение само с молитва (Karasu 2015: 1597-1612).

Информация за видовете заболявания и хората в неработоспособно положение в рамките на Ескиджумайската каза през XIX век се открива и в нюфус дефтерите, водени през 30-те и 40-те години на XIX век (BOA. NFS.d._6435, BOA. NFS.d._6439, BOA. NFS.d._6440, BOA. NFS.d._6436, BOA). Предвид регистрацията само на мъжкото население в тях, данни за другия пол не могат да се намерят, но сведенията, колкото и да са оскъдни, дават възможност да се проследят болестите на жителите на околията.

Табл. 1. Болести в Ески Джума (град)

болести	Ага Джами	Варош	Джами-и джедит	Къзълджък	Матараджъ	Сиват	Хаджъ Ахмед	Хаджъ Молла	Хаджъ Хюсеин	Хамза Бей	Хатиб с другото име Гьобекчи	Язълджъ	Общо:
айн-и вахид - едноок	1										1		2
алил - болен		1	1								2		4
ама - сляп		2								1		1	4
амелманде - немощен, неспособен	3	1			1				1	4-ма. За единия е посочено, че е болна едната му страна. Вероятно е с инсулт.	3	1	14
арач - роден куц											1		1

глухоням		2											2
дербестан - болен				1									1
инвалид в ръката		1											1
луд								1					1
масру - эпилептик		3											3
мариз - болен с хрaчки		1											1
меджрух - ранен	1							1					2
счупен крак							1						1
топал - куц		2									1		3
чолак - сакат. Човек с изкривена ръка.											1		1
яръмльк - херния											1		1
Общо:	5	13	1	1	1			1	3	5	10	2	42

Табл. 2. Болести Ески Джума (села)

болести	Вардун	Стратидже	Ашк	Баязидчи	Далгач	Елван	Имранлар	Карлъ	Махмуд	Салтъклар	Турханлар	Яваш	Общо:
айн-и вахид - едноок													
алил - болен	2	1		1		1						1	6
ама - сляп													
амелманде - немощен, неспособен	1		1				1						3
арач - роден куц								1	1				2

В нюфус дефтерите се срещат 17 вида болести и инвалидни състояния. Вижда се, че регистрираните лица като инвалиди и болни са тези с трайни увреждания, неизлечими травми, недъгави и неспособни. Последните се срещат предимно при възрастните хора, физически немощни и слаби от преклонната си възраст. Включването им към болестите се дължи на факта, че в някои случаи към тях се причислени и тези с инсулт, което се забелязва при м. Хамза Бей. Следващата по численост е тази на болните, за които не е посочен вида на заболяването. Регистраторите отделят внимателно причините на инвалидност. Примерно при куците хора изрично се посочва човека който по рождение е куц. Следователно регистрираните като само куци, трябва да са се контузили в последствие и останали инвалиди. Някои болести, като глухонеми и епилептици се срещат само в християнската махала. Отбелязаните за болни и инвалиди са освободени да плащат данъци.

Човечеството от съществуването си се бори с неизлечимите и трудно лечимите болести на времето. В такова време живеем и днес. Наличният изворов материал и научните източници предоставят добра база и информация за детайлно проучване и анализиране на болестите и епидемиите в каза Ески Джума през средата на XIX век.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Bakardjieva 2013: Bakardjieva, T. Ruse. Gradat i horata (Ot kraya na XIV до 70-te godini na XIX vek, 2013.

Yılmaz 2021: Yılmaz, H. H. XVI. yy Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Şumnu Kazasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2021.

Karasu 2015: Karasu, A. Bulgaristan Tirgovişte'den Osmanlı Dönemine Ait Bir Tıp Metni. - Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8 Spring 2015, p. 1597-1612 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8291> ISSN: 1308-2140.

Kolling 1982: Kolling, O. XVIII. Asırda Veba Salgını Devirlerinde Ticaret Münasebetleri. - (terc. Sadrettin Karatay), Ülkü (Seçmeler 1933-1941), Ankara 1982.

Mustafa 2014: Mustafa, A. Pogrebalniyat ritual pri aleviite v Gerlovo. – Esenni cheteniya Sboryanovo. Ot nahodkata do vitrinata, 2013, T 10, 2014.

Muchinov 2021: Muchinov, V. Epidemii i bejantsti – situatsiata v Dunavskiya vilayet prez 60-te i 70-te godini na XIX vek. – Migratsii, obshtnosti i kulturnoistorichesko nasledstvo, İzdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, Sofya, 2021.

Nikolova-Encheva 2015: Manolova-Nikolova, H., Petkova-Encheva, M. Za chumnata epidemiya na Balkanite v kraya na XVII nachaloto na XVIII vek. – Kulturna i meditsinska antropologiya. Sbornik ve chest na prof. Mincho Georgiev, İzdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, Sofya, 2015, str. 166-171.

Parveva 2011: Parveva, St. Zemyata i horata prez XVII - parvite desetiletiya na XVIII vek, Sofya, 2011.

Sarıyıldız 1991: Sarıyıldız, G. Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Belleten 1994, Cilt LVIII, Sayı 222, ss 329-376.

Tsoneva 2020: Tsoneva, D. Za ogranichavane na epidemiite prez XIX vek gabrovtsi sa predpriemali preventivni i sotsialni merki. - Vestnik "100 vesti" , 30 mart 2020 г., br. 62.

Turan 2019: Turan, H. III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: 2019 Cilt: 11 Sayı: 2, стр.4

Архивни източници:

Муфасал дефтери

BOA. ML_MSf_d_04815_00004, стр. 5

BOA. ML_MSf_d_05122_00004, стр. 5

BOA. ML_MSf_d_05264_00004, стр. 5

Нюфус дефтери

BOA. NFS.d._6435

BOA. NFS.d._6439

BOA. NFS.d._6440

BOA. NFS.d._6436

